

Slovník literárních pojmů

[a](#) [b](#) [c](#) [d](#) [e](#) [f](#) [g](#) [h](#) [i](#) [j](#) [k](#) [l](#) [m](#) [n](#) [o](#) [p](#) [q](#) [r](#) [s](#) [t](#) [u](#) [v](#) [w](#) [x](#) [y](#) [z](#)

Adresát – je komplementární komunikační protějšek vypravěče. Je ztvárněný a integrovaný ve struktuře literárního textu.

- **Adresát implicitní** – se nachází v každém literárním díle. Je skrytě přítomen ve struktuře literárního díla a vyznačen různými signály – například již sama volba námětu a náročnost jeho zpracování znamená volbu určitého okruhu adresátů (např. intencionální literatura pro děti).
- **Adresát explicitní** – je tematizován, specifikován, přímo pojmenován nebo osloven. Explicitní adresát se může v některých rysech shodovat s adresátem implicitním, jindy z jejich různosti vyplývá napětí. Explicitní adresát může vystupovat v roli čtenáři či posluchače a nabývat různých podob v závislosti na tom, zda je součástí reálného recipientova světa (adresát projektovaný), či zda je součástí literární fikce (adresát fiktivní).

Alegorie – obrazné vyjádření dějů, abstraktních pojmů a lidských vlastností, založené na utajené paralelnosti jevů (jinoťaj).

Aluze – nepřímý odkaz k politickému/ historickému/ literárnímu kontextu začleněný do stavby literárního díla.

Anafora – opakování stejných slov na začátku veršů, půlveršů nebo strof.

Anagram – nové slovo vzniklé přeskupením písmen v základním slově, přesmyčka, využití k neobvyklým významovým paralelám i k zesílení zvukomalebnosti.

Anekdota – komicky pointovaná epická miniatura, charakterizující určitou osobu nebo lidskou skupinu.

Anti-hrdina – hlavní postava literárního díla vyznačující se absencí hrdinských i všech aktivních charakterových rysů a pasivitou ve vztahu k fabulovaným událostem.

Antiteze – přirovnání provedené protikladem.

Aliterace – náslovný rým; opakování shodných hlásek na začátcích slov.

Archaismus – záměrné použití zastaralých slov, výrazů a větných vazeb.

Asonance – souzvuk koncových samohlásek na konci veršů.

Autobiografie – forma biografické prózy, ve které je životopisec současně hrdinou svého díla.

Autor – (z lat. auctor – původce) vstupuje jako původce literárního díla do jeho struktury a do komunikace s adresátem literárního díla. Literární dílo, ať už o to autor usiluje nebo ne, vypovídá i o jeho osobnosti, představuje sdělení, do něhož autor pochopitelně uložil i to, co se nějak dotklo jeho vlastní osoby. Nelze ovšem zjednodušeně ztotožňovat vše, co nalezneme v textu, s autorovou osobností. I autobiografie, kde se spojuje v jedno vypravěč, hlavní postava a autor, podléhá autostylizaci. Kategorie autora se vyvíjela – v antické literatuře hrála důležitou roli nápodoba a umělec byl chápán spíše jako řemeslník vytvářející své dílo na společenskou zakázku. Ve středověku autorská osobnost zcela ustupovala do pozadí, autor chápal svůj literární talent jako boží dar, tudíž se sám necítil jako jediný tvůrce. Důsledkem toho byla anonymita. Zárodky právních opatření, chránících autora a jeho práva, byly přijaty až v 18. století. Autor, který se ubírá cestou pouhého následování a napodobování bez vlastního přínosu, je nazýván epigonem. Zcizující nápodoba jiných autorů a děl, která je záměrná a přitom nevede ke vzniku nové estetické hodnoty, se označuje jako plagiátorství.

- **Implikovaný autor** – obraz autora zprostředkovaný v textu, někdy se nazývá abstraktní autor. Skutečný autor, tedy reálná osoba, může být v textu zastoupena náhradním agentem. Implikovaného autora si lze zjednodušeně představit jako pomyslné autorovo "druhé já". V textu je vytvářen (vědomě či nevědomě) reálným autorem, své myšlenky sděluje prostřednictvím vypravěče a jeho výsledný obraz je rekonstruován a vyvozen z textu teprve samotným čtenářem. Reálný autor tak může do implikovaného autora vtělit ideály, emoce a názory, které jsou třeba v protikladu k jeho postojům a emocím v reálném životě.

Bajka – krátký smyšlený příběh s mravním ponaučením, veršovaný nebo prozaický, v němž zvířata či věci jednají jako lidé.

Balada – lyrickoepická báseň s pochmurným dějem rychlého spádu, stručnými dialogy a tragickým zakončením; někdy je složena jen z dialogu.

Baroko – Název baroko je odvozen od portugalského výrazu "barroco", který znamená nepravidelnou perlu. Výraz tak symbolizuje podivnost či zvláštnost, slovo charakterizující uměleckou směr, který nahradil renesanční estetiku. Na první pohled se barokní zobrazení světa ve srovnání s renesanční jasností a řádem skutečně jeví zvláštní, při bližším pohledu je však patrná logická návaznost.

Biografie – životopis.

Blankvers – pětistopý jambický verš bez rýmu a strof, v češtině desetislabičný nebo jedenáctislabičný.

Blaue Blume – Modrá květina, symbol německých romantiků, vyjadřující jejich touhu po nalezení harmonie. Samotní romantikové považovali tento cíl za téměř nedosažitelný. Poprvé použil tohoto symbolu Novalis ve svém románu Heinrich von Ofterdingen.

<http://www.maraba.de>

Césura – přerývka, ustálený předěl mezi slovy uprostřed stopy.

Čas – čas v literárním díle nabývá různých podob. Rozlišuje se čas vypravování (čas vypravěče), který je dán volbou a použitím kompozičních prostředků, a čas vyprávěný (někdy označován jako čas syžetový nebo čas fabulární), jenž představuje časovou plochu, na níž se příběh odehrává. Mezi oběma časy mohou panovat různé vztahy, neboť čas vyprávěný je pochopitelně v disproporci s reálným časem (několika větami mohou být ve vyprávění odbyty události, které se odehrály během desetiletí; naopak prožitky a pocity trvající pouhé sekundy jsou v psychologizující literatuře zevrubně líčeny na velké ploše).

- **Čas chronologický** – z hlediska dodržování časové posloupnosti v literárním díle je to čas, který zachovává takový sled událostí, jaký probíhá ve skutečnosti.
- **Čas retrospektivní** – chronologický tok událostí je porušován návraty do různě vzdálené minulosti, události jsou líčeny ve zpětném sledu.
- **Čas anticipační** – je jistým druhem časové inverze, kdy se časový plán naruší předjímáním budoucích událostí, výsledků děje, avizováním změn.

Daktyl – trojslabičná sestupná metrická stopa skládající se z první slabiky dlouhé a důrazné/přízvučné a z dalších dvou krátkých/nedůrazných.

Dialog – rozhovor dvou osob nebo postav.

Digrese – odbočení od hlavního tématu.

Elegie – v antické poezii skladba psaná elegickým distichem, později lyrická píseň vyjadřující smutek ze smrti, neštěstí, zklamání.

Epika – literární druh obsahující příběhy zprostředkované vyprávěním.

Epitaf – náhrobní nápis.

Epiteton – básnický přívlastek; zdůrazňuje stálou (epiteton constans) nebo mimořádnou (epiteton ornans) vlastnost.

Epos – tento výraz znamená v řečtině: slovo, vyprávění, řeč, píseň, báseň. Označuje jednu z velkých epických forem, napsanou v řeči vázané (veršované). Jeho hrdiny jsou neobyčejné osobnosti, o jejichž významných činech se v eposu rozsáhle vypráví. Je uceleným obrazem světa dané epochy.

Eufemismus – užití mírnějšího výrazu místo slova označující nepříjemné představy nebo nahrazení významově jednoznačného slova zjemňujícím opisem.

Expozice – (z lat. expositio – výklad, rozbor) je úvodní část syžetového literárního díla. Expozice představuje nezbytný vstup do díla, poskytuje první opěrné body pro čtenářovu orientaci: například seznamuje s jednajícími postavami, informuje o časoprostorových vztazích, navozuje atmosféru či anticipuje zápletku díla a motivuje tak čtenáře. Někdy tuto funkci mohou přebírat jiné prostředky (dlouhé obsahové názvy kapitol u děl starší literatury).

Fabule – (z lat. fabula – vyprávění, příběh, bajka) je dějové schéma literární látky (onen vyprávěný příběh) v časovém i příčinném sledu. Čtenář fabuli rekonstruuje při čtení literárního díla ze syžetu.

Fraška – veselohra s drsnou komikou živě zobrazující situace a zápletky z každodenního života.

Haiku – klasická forma sedmnáctislabičné básně členěná na verše o 5, 7, 5 slabikách.

Hyperbola – zveličení.

Ironie – záměrné užití slov v opačném smyslu.

Jamb – veršovaná stopa složená ze slabiky nepřízvučné a přízvučné/krátké a dlouhé.

Katastrofa – (z řec. katastrofé – náhlý obrat) je závěrečná část syžetové osnovy, v níž se směřuje k vyřešení konfliktu. V antické tragédii se tak dělo zpravidla zásahem osudu, vyšší moci (deus ex machina), v současné literatuře jde spíše o vyústění děje dané vývojem postav.

Kolize – (z lat. collisio – srážka) představuje druhou část syžetové osnovy. Rozvíjí motivy, které budou rozhodujícím způsobem utvářet zápletku, má gradační funkci.

Krize – (z řec. krisis – rozhodnutí, rozloučení) je třetí fáze ve výstavbě epického či dramatického díla. V tomto dějovém úseku vrcholí konflikty rozehrané v kolizi.

Komedie – dramatický žánr s tendencí k smírnému řešení konfliktu.

Kompoziční princip – kompoziční princip je jednotící prvek ve vnitřní výstavbě literárního díla. Literární dílo může být založeno na jednom, ale i na více kompozičních principech. Například folklorní pohádky jsou utvářeny kombinací paralelního, kontrastního a klimaxového kompozičního principu s četným využitím kompozičních principů numerických (zejména triadického).

- **Kompoziční princip paralelní** – zakládá se na rozvíjení dvou nebo více dějových linií, na souběžné příbuznosti a podobnosti (dějů, scén, literárních postav aj.).
- **Kompoziční princip kontrastní** – (z lat. contrastare – dávat do protikladu) spočívá ve využití protikladných prvků. Kontrast se může promítat do tematické i do jazykové výstavby literárního díla. Kontrastní princip bývá často využíván v pohádkách (střet dobra se zlem, postavy budované na kontrastním principu dobro x zlo, krása x ošklivost, moudrost x hloupost).
- **Kompoziční princip konvergentní** – (z lat. convergere – sbíhat se) spočívá ve sbíhavosti dějových linií (ale i dílčích motivů, literárních postav), které vyústí v jednom společném bodu. Původně zdánlivě nesouvisející děje se v určitém úseku protnou a propojí.
- **Kompoziční princip klimaxový** – (z řec. klimax – žebřík) se zakládá na stupňování (gradaci), a to na úrovni tematické i jazykové výstavby literárního díla. Typické je jeho využití ve folklorních pohádkách (např. stupňování náročnosti úkolů, které má hrdina splnit).
- **Kompoziční princip antiklimaxový** – (z řec. anti – proti, klimax – žebřík) je opakem klimaxového kompozičního principu a jeho podstatou je výrazové či významové zeslabování (výchozí představy, děje, jazykových prostředků).
- **Kompoziční princip numerický** – číselné kompoziční principy se hojně uplatňovaly jak ve středověkých literárních textech, tak ve folklorních útvarech. Vycházely z číselné symboliky, dané náboženskými i pověrečnými představami. V literárním díle se numerický kompoziční princip může promítat do všech složek jeho struktury, a to nejčastěji tak, že je dílo vystavěno na konkrétním čísle a případně i jeho násobcích. Ve folklorních pohádkách se například často setkáváme s užitím čísel sedm, tři a jeho násobků (hrdina pochází ze tří sourozenců, zdolává tři překážky, putuje přes devatero hor, vybírá ze dvanácti nevěst atd.). Podle užitého čísla rozlišujeme numerický princip dyadický, triadický, tetradický aj.

- **Kompoziční princip repetiční** – (z lat. repetitio – opakování) spočívá v prostém opakování (dějů, scén, motivů, jazykových prostředků). Příkladem může být refrén. Dochází-li při opakování k obměně opakovaného úseku, hovoříme o variaci.
- **Kompoziční princip iterativní** – (z lat. iterativ – opětování, zdvojování) se vyznačuje opětovným výskytem týchž úseků literárního textu, ovšem s odlišným vyzněním, které je dáno například změnou perspektivy v jejich nazírání či hodnocení (opakování jedné situace, ovšem pokaždé z jiného úhlu pohledu).
- **Kompoziční princip aditivní** – (z lat. additio – přidávání, sčítání) spočívá v postupném připojování dějově příbuzných úseků (scén, literárních postav aj.). Vyskytuje se hojně ve folklorních pohádkách, kde nabývá podoby prostého výčtu, nebo ve spojení s klimaxovým kompozičním principem rozvíjí syžet (srov. pohádky O koblížkovi, Otesánek, O kohoutkovi a slepičce aj.).
- **Kompoziční princip alimitní** – založen na nekonečném opakování téhož textu v jakémisi uzavřeném kruhu. Vyskytuje se ve folklorních projevech (A já brouček sekal souček,/ usek jsem si paleček,/ šel jsem k panu doktorovi,/ aby mi dal flastříček./ A pan doktor povídal:/ cos to broučku udělal?/ A já brouček sekal souček,/...) a využívají ho i tvůrci poezie pro děti (např. Ivan Blatný ve sbírce Jedna, dvě, tři, čtyři, pět).
- **Kompoziční princip kalendářový** – vychází z přirozené časové posloupnosti ročních období a kalendářních měsíců, jíž se přizpůsobuje i výstavba díla (například kroniky a deníky).

Leitmotiv – (z něm. leiten – vést) je opakující se, dominantní motiv. Někdy má klíčovou funkci pro interpretaci literárního díla, jindy pouze ilustrační funkci – může být příznačný pro charakteristiku určité literární postavy, prostoru apod.

Melodrama – hudebně dramatický žánr založený na spojení mluveného slova s původní hudební kreací, záměrně vytvořenou k dané literární předloze.

Metafora – označení jednoho jevu pojmenováním jevu jiného – a srovnání nebo konfrontace obou těchto jevů na tomto základě.

Metonymie – přenos pojmenování jednoho jevu na jev jiný na základě jejich věcné souvislosti, vnějších nebo vnitřních souvislostí.

Metrum – schéma rytmického uspořádání verše.

Monografie – vědecké dílo věnované jedné otázce nebo osobnosti.

Monolog – souvislá nepřerušovaná promluva jedné postavy.

Motiv – (z lat. motivus – způsobující pohyb) je nejjednodušší část slovesné struktury literárního díla, která obsahuje téma, ale už se nedá dále rozdělit. Podle toho, jakou funkci motivy plní v ději, se mohou členit na dynamické (rozvíjejí a posouvají děj), statické (nejčastěji popis nějakého předmětu, místa) a volné.

Neologismus – nově vytvořené slovo.

Novela – prozaický žánr středního rozsahu s pevně skloubeným a vypointovaným příběhem.

Óda – oslavná lyrická báseň.

Oxymóron – spojení významově protikladných slov.

Paradox – zdánlivě protimyslné tvrzení, které odporuje vžitým představám.

Parafráze – záměrné napodobení cizího uměleckého díla nebo stylu.

Parodie – báseň/próza zesměšňující známé literární dílo napodobením jeho formy a změnou obsahu.

Perifráze – opisný výraz vyjadřující několika slovy to, co by šlo vyjádřit stručněji.

Peripetie – (z řec. peripeteia – náhlý obrat) tvoří předposlední fázi syžetové osnovy a znamená neočekávaný, překvapivý zvrát událostí, jímž se oddaluje konečné řešení (v detektivní literatuře například objev nových důkazů a souvislostí, které zvrátí dosavadní směr pátrání).

Poezie – literární druh vyznačující se volnou, zejména jazykovou imaginací ve formě verše.

Postava – literární postava je narativní konstrukt, který je subjektem děje. Postavy lze podle působení v rozvíjení děje členit na kladné, neutrální a záporné; podle sociálně psychologického hlediska na exemplární (příkladné), kompenzační a referenční; podle významu pro rozvoj děje na hlavní, vedlejší, epizodické a fiktivní (v ději samy nevystupují, pouze se o nich mluví); podle způsobu charakterizace na postavy-hypotézy a postavy-definice.

Povídka – kratší próza ztvárňující v jistém nadhledu zvolený moment lidské existence.

Prostor – v literární teorii jde o fiktivní prostředí, vytvářené jazykovými a tematickými prvky slovesné struktury. Neomezuje se pouze na místo, kde se odehrává děj, ale zahrnuje i vztahy mezi místy a postavami figurujícími v díle.

Fiktivní prostor literárního díla se může členit na více podprostorů, mezi nimiž jsou různé vztahy (například kontrastní prostor v próze B. Němcové V zámku a podzámčí, kde jsou dva prostory stavěny do protikladu).

Recipient – skutečný příjemce literárního díla. Vzhledem k tomu, že část slovesné produkce může být vnímána např. poslechem, užívá se tohoto termínu namísto pojmu čtenář.

Román – dlouhé fiktivní vyprávění v próze; nejuniverzálnější žánr novodobé epiky, zaměřený na čtenáře, jenž se v něm uplatňuje také jako téma a hledisko. Německé označení Romantik pochází z latinského spojení "in lingua romana", které označovalo literární díla vzniklá v románském jazyce na rozdíl od textů psaných v latině. Z tohoto spojení vzniklo slovo Roman (román), které dalo v německém jazyce jméno celé epoše romantismu.

Romance – kratší lyrickoepická báseň romantického obsahu a zpravidla radostného vyznění.

Rým – zvuková shoda koncových hlásek na konci veršů/půlveršů.

Sága – staroseverský prozaický žánr vyprávějící o životě historických králů i legendárních postav z mytických dob a osudech významných rodů.

Satira – komické vyjádření kritického postoje.

Science fiction – žánr fantastické literatury zobrazující hypotetický svět, zkonstruovaný s využitím vědecko-technických paradigmat.

Sonet – čtrnáctiveršová lyrická báseň s ustáleným systémem rýmů, zpravidla členěná na dvě čtyřverší a dvě následná trojverší.

Strofa – sloka; vyšší rytmická jednotka zahrnující několik veršů, které jsou spjaty s jistou soustavou rýmů nebo svéráznou organizací rytmu.

Symbol – znak zastupující obecný pojem.

Synekdoha – přenos pojmenování jednoho jevu na jev jiný na základě jejich věcných souvislostí kvantitativních.

Syžet – (z fr. sujet – námět, látka) je konkrétní uspořádání fabule. Autor přitom může narušit chronologii, sled příčin a důsledků ve výstavbě děje; může některé části fabule potlačit ve prospěch jiných, ponechat ve vyprávění tzv. bílá místa.

Syžetová osnova – představuje základní rozvržení syžetu, uspořádání celku díla na jednotlivé dějové úseky. V klasickém dramatu se ustálila následující syžetová osnova: expozice, kolize, krize, peripetie, katastrofa. Tuto osnovu přebírají v podstatě všechna epická díla, i když mnohdy s obměnami či potlačením některých jejích částí.

Tautologie – stylistická figura vzniklá rozvedením téhož sdělení synonymními výrazy pro upoutání pozornosti.

Tragédie – dramatický žánr vážného obsahu se závěrečnou katarzí.

Utopie – žánr fantastické literatury líčící alternativní model společenského uspořádání v pomyslné zemi.

Verš – základní celistvá jednotka básnického rytmu, vyznačená jistým zvukovým uspořádáním, které se v řadě takových jednotek může pravidelně opakovat; také jednotka významová, nadřazená větě a každému slovu v básni.

Volný verš – verš nevázaný žádným pravidelným počtem slabik, uspořádáním přízvuků apod.; funkci nositele rytmu v něm zpravidla přejímá intonace.

Vypravěč – prostředník mezi obsahem sdělení a čtenářem. Ve čtenářském povědomí mnohdy mylně splývá s autorem. Vypravěč je fiktivní subjekt a nelze ho ani pokládat za interpreta autorových vlastních názorů a postojů. Existují různé typologie vypravěčů podle různých kritérií: tradiční rozlišování podle gramatické osoby (Ich – forma a Er – forma), podle narativní roviny (extradiegetický – vypravěč "vševědoucí", intradiegetický – vypravěč je postavou v příběhu), podle vztahu k příběhu (heterodiegetický – vypravěč neúčinkuje ve vyprávěném příběhu, homodiegetický – vypravěč vystupuje v příběhu jako protagonista nebo pouhý svědek), podle spolehlivosti (vypravěč kompetentní a nekompetentní svými omezenými vědomostmi, věkem aj.). Vypravěč má především narativní funkci, dále plní funkci komunikativní (navazuje a udržuje kontakt s adresátem). Hranice mezi jednotlivými vypravěčskými typy jsou otevřené, v jednom díle se mohou objevovat kombinace několika vypravěčských postupů.

- **Autorský vypravěč** – je dán perspektivou, kterou zaujímá. Zabírá děj i postavy jak z vnější perspektivy, tak z jejich perspektivy vnitřní. Je obdařen vševědoudností: zná motivace jednání všech postav, jejich skryté myšlenky, dokáže se vracet do jejich minulosti či předjímat jejich budoucnost. Je všudypřítomný; ví o tom, co se ve stejný okamžik odehrálo na několika různých místech apod. Promluva autorského vypravěče bývá zřetelně odlišena od promluvového pásma postav (nejčastěji užitím uvozovacích vět a přímé řeči).

- **Personální vypravěč** – je charakterizován na základě perspektivy vyprávění. Vyjadřuje to, co může znát postava (ale i více postav, které se ve výpovědích střídají) o sobě zevnitř i zvenčí. Ostatní postavy (jež právě nejsou ve funkci vypravěče) jsou nahlíženy pouze z vnější perspektivy. Zjednodušeně tedy lze konstatovat, že vševědoucnost je u personálního vypravěče limitována hranicemi jedné postavy či několika postav, které přebírají vypravěčský part. Personální vypravěč často pracuje s vnitřním monologem a polopřímou řečí.
- **Přímý vypravěč** – projevuje se jako postava literárního díla s perspektivou zevnitř, která ovšem nemá možnost nahlížet sama sebe zvenčí, zatímco ostatní postavy nazírá právě touto vnější perspektivou. Přímý vypravěč může mít mnoho podob: je zároveň hlavním hrdinou i vypravěčem příběhu, může být pouze svědkem líčícím události z vlastní perspektivy, vyprávějíci "já" může a nemusí být totožné s prožívajícím "já".
- **Vypravěč "oko kamery"** – má odepřenu vnitřní perspektivu. Jeho vypravěčství spočívá v důsledném popisu vnějších projevů postav, v zaznamenávání jejich dialogů, schází zde ovšem možnost proniknout do jejich myšlenek. Ani tento typ vyprávění však není zcela odosobněný, neboť pomyslné "oko kamery" registruje události z něčí perspektivy a vnáší tak do registrovaných událostí jisté domněnky. Tato technika byla dovedena do krajnosti autory tzv. nového románu.